STANJE U INDUSTRIJI OBUĆE U REPUBLICI SRPSKOJ I EKO-OZNAČAVANJE OBUĆE

Verica Stojanović-Trivić¹, Svjetlana Janjić^{2*}

¹ Vlada Republike Srpske,
Ministarstvo privrede i preduzetništva, Banja Luka, Bosna i Hercegovina

² Univerzitet u Banjoj Luci, Tehnološki fakultet,
Banja Luka, Bosna i Hercegovina

* e-mail: svjetlana.janjin@tf.unibl.org

UDC: 687+658:005.5+006.3/.8:502
doi: 10.5937/tekstind2002048S

Apstrakt: Konstantno povećanje obima proizvodnje obuće i njen nekontrolisani uvoz u Republiku Srpsku, kao i razvoj novih tehnologija proizvodnje nametnuli su potrebu istraživanja stanja u industriji obuće i uticaja načina proizvodnje i upotrebe obuće na životnu sredinu. Obrađen je tehnološki proces proizvodnje obuće sa aspekta nastajanja otpada i uticaja na životnu sredinu i analizirani kriterijumi za eko-označavanje obuće. Za sakupljanje kvalitativnih podataka upotrijebljena je metoda polustrukturiranog dubinskog intervjua (javno) i anketiranja (anonimno). Intervjui su provedeni u vodećim preduzećima za proizvodnju obuće s ciljem prikupljanja podataka o stanju i karakteristikama poslovanja preduzeća, kako bi se definisali najdjelotvorniji oblici podrške. Prikupljeni podaci su zatim detaljno obrađeni i analizirani, dat je sažet prikaz stanja i prijedlozi za dalje aktivnosti u industriji obuće.

Ključne reči: eko-oznaka, obuća, karakteristike, proizvodnja, tržište.

SITUATION IN THE FOOTWEAR INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA AND ECO-LABELING OF FOOTWEAR

Abstract: The constant increase in the volume of footwear production and its uncontrolled import into the Republic of Srpska, as well as the development of new production technologies imposed the need for assessment of the conditions in the footwear industry and the environmental impact of the production mode and the use of footwear. The technological process of footwear production from the aspect of waste generation and environmental impact was processed, and the criteria for eco-labeling of footwear were analyzed. For the collection of good-quality data, the semi-structured in-depth interviews (public) and the survey (anonymous) method were used. The interviews were conducted in the leading footwear manufacturing companies with the aim of collecting data on the status and characteristics of business operations in order to define the most effective forms of support. The collected data were then thoroughly processed and analyzed, and a brief summary of the situation and suggestions for further activities in the footwear industry were given.

Keywords: eco-label, footwear, characteristics, production, market.

1. UVOD

Industrija obuće u Republici Srpskoj (RS) ima dugu tradiciju i dobar ugled na evropskom i međunarodnom tržištu. Blizina tržištima zapadne i istočne Evrope predstavlja veliku prednost. Industrija obuće posjeduje značajne kapacitete, a postignut je i napredak u modernizaciji proizvodnih jedinica i uvođenju novih tehnologija. Nova partnerstva su donijela novu opremu i *know-how* u upravljanju preduzećima. Takođe, ovo područje ima iskusnu i kvalifikovanu radnu snagu sa solidnim znanjima i praktičnim iskustvom.

Najveći proizvođači obuće u Republici Srpskoj su skoncentrisani na području od Prijedora do Modriče gdje se nalazi 90% proizvodnje obuće u Republici Srpskoj, slika 1. Domaća proizvodnja obuće naslijedila je tradiciju iz bivše SFRJ gdje se proizvodnja odvijala u nekoliko velikih preduzeća u društvenom vlasništvu. Većina vlasnika/direktora današnjih fabrika su bili direktori preduzeća u bivšem sistemu, koji od ranije dobro poznaju tržište i imaju veze sa stranim, pogotovo, evropskim kupcima.

Oblast proizvodnje kože i proizvoda od kože je u 2019. godini zapošljavala 8690 radnika [1]. Od ukupno 41-og preduzeća u ovoj oblasti, najviše aktivnosti je u proizvodnji obuće gdje posluje 35 privrednih subjekata, dok se ostalih 6 preduzeća bavi proizvodnjom obuće od ostalih materijala ili proizvodnjom

predmeta od kože i njihove aktivnosti su mnogo manje izražene.

Sektor kao cjelina, pozitivno posluje i snažno je orijentisan na izvoz. Ukupan prihod ostvaren u proizvodnji kože i proizvoda od kože u 2019. godini iznosio je 196,4 miliona KM [2], što čini oko 1% ukupnih prihoda stvorenih u privredi RS, a 83% čini prihod od izvoza ostvaren od prodaje roba i učinaka na inostranom tržištu. U poređenju sa 2018. godinom prihodi od izvoza su povećani za 3,5%. Oblast proizvodnje kože i proizvoda od kože, gdje je najzastupljenija proizvodnja obuće, je u periodu 2016-2019. godine imala značajan rast izvoza od 21,4%. Neto dobit je ostvarilo 31 privredno društvo, a iznosila je 17,6 miliona KM ili 1% ostvarene neto dobiti u Republici Srpskoj. Međutim, potrebno je naglasiti da većina preduzeća uvozi sirovine i repromaterijale iz inostranstva na privremeni uvoz (*lon-poslovi*) i da vrijednost tog uvoza nije sadržana u prethodno navedenim prihodima. Ako u vrijednost izvoza uključimo i vrijednost sirovine i repromaterijala, oblast proizvodnje kože i proizvoda od kože je ostvarila izvoz u 2019. godini u vrijednosti od 431,9 miliona KM [3], što čini 12% ukupno ostvarenog izvoza Republike Srpske. Preduzeća koja su zabilježila visoke stope rasta proizvodnje i rast broja radnih mjesta uglavnom su orijentisana na spoljno tržište, dok su ona koja ne izvoze uglavnom manje firme. Najvažnije tržište za koje rade naši proizvođači u industriji

Slika 1: Prostorni razmještaj preduzeća obućarske industrije u Republici Srpskoj

obuće su velike evropske firme u Njemačkoj, Italiji, Austriji, Sloveniji i dr. Potrebno je naglasiti da pojedini proizvođači prave gotovu obuću za velike svjetske brendove, npr. firma „Sanino“, Derventa proizvodi za *Adidas*, a firma „Sportek“ Kotor Varoš proizvodi za *Nike* kopačke koje nose najpoznatiji svjetski fudbaleri.

U Republici Srpskoj je u 2018. godini proizvedeno 21,4 miliona pari gotove obuće i 6,4 miliona gornjišta što ukupno iznosi 27,8 miliona pari [4]. Evropski proizvođači godišnje proizvode oko 5% ukupne svjetske proizvodnje obuće. Iako to izgleda malo u svjetskim okvirima, mora se naglasiti da se evropski proizvođači fokusiraju na visoke segmente tržišta, gdje presudnu ulogu imaju dizajn i visok kvalitet obuće [5, 6]. Takođe, postoji trend po kom evropski proizvođači sele direktnu proizvodnju sa Dalekog istoka, na područja unutar EU ili u neposrednoj blizini EU. To se dešava zbog rasta troškova proizvodnje na Dalekom istoku i, što je još važnije, dugih rokova isporuke i nefleksibilnosti proizvođača. Takođe, jedan od razloga je i taj što prostor Centralne i Istočne Evrope, globalno posmatrano, proizvodi najkvalitetniju kožu (zbog pasmina i načina uzgoja stoke), a to je važno za visok kvalitet obuće na koji se evropski proizvođači fokusiraju.

Ključni razlog zašto naše firme mogu poslovati sa velikim evropskim proizvođačima je sposobnost da proizvedu obuću vrhunskog kvaliteta uz fleksibilnost prema zahtjevima kupaca, sa kratkim rokovima isporuke i po relativno niskoj cijeni.

2. ISTRAŽIVANJE STANJA U SEKTORU OBUĆE U REPUBLICI SRPSKOJ

2.1. Metode i tok istraživanja

Za potrebe ovog rada obavljeno je istraživanje koje se odnosi na stanje u preduzećima koja se bave proizvodnjom obuće na području Republike Srpske. Izvršena je analiza stručne literature i zakonske regulative. Sakupljanje kvalitativnih podataka obavljeno je metodom polustrukturiranog dubinskog intervjua (javno) i anketiranja (anonimno). S obzirom na to da je oblast eko-označavanja koja podržava primjenu direktiva EU kod nas neistražena, odnosno najvećem broju preduzeća nepoznata, razmatrana je mogućnost za uvođenje eko-označavanja obuće proizvedene u Republici Srpskoj. Da bi se dobili odgovori na ova pitanja, sprovedeno je istraživanje koje je obavljeno neposrednim posmatranjem izabranih segmenata iz realne okoline i urađena analiza podataka dobijenih najvećim dijelom iz obavljenih polustrukturiranih intervjua [7]. Za potrebe istraživanja birana su pitanja (otvorena i zatvorena) koja će omogućiti da se dođe

do što kvalitetnijih podataka. Na ovaj način su dobijene vrijedne informacije jer, pored toga što postoji formalni plan vođenja razgovora od strane ispitivača, daje se mogućnost ispitaniku da iznese i više od traženog u pitanju, odnosno pojašnjenju. Tok istraživanja je obuhvatao sljedeće faze:

- Definisane ciljeve istraživanja,
- Strukturiranje metodologije istraživanja,
- Formulisanje polustrukturiranog intervjua i anketnog upitnika i izrada vodiča za polustrukturirani intervju sa predstavnicima odabranih preduzeća,
- Kontaktiranje sa „izvorima“ podataka o sektoru obuće,
- Sprovođenje intervjua, anketiranje i prikupljanje popunjenih anketnih upitnika i
- Statistička obrada i analiza.

Kvalitativni i kvantitativni podaci dobijeni pojedinačno po svakom ispitaniku su grupisani, obrađeni i analizirani. Analizirani su primjeri dobre prakse i programi eko-označavanja iz okruženja, te izvršeno poređenje sa pozitivnim zakonskim rješenjima u Republici Srpskoj. Kao rezultat istraživanja i analiza, formiran je draft zahtjeva za dobijanje eko-oznake. Ovaj draft zahtjeva treba da pomogne zainteresovanim za uvođenje eko-oznake i institucijama za provođenje postupka dodjele eko-oznake.

3. PRIKAZ I ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Nakon sakupljanja kvalitativnih podataka pomoću anketnog upitnika i polustrukturiranog dubinskog intervjua, prikupljeni podaci su detaljno obrađeni i analizirani, a dobijeni rezultati su prikazani prema redoslijedu pojavljivanja pitanja.

3.1. Položaj industrije obuće danas

Položaj industrije obuće ukratko je prikazan u poglavlju 1. UVOD ovog rada. Učešće Industrije tekstila, kože i obuće koja obuhvata tri oblasti Proizvodnja tekstila, Proizvodnja odjeće i Proizvodnja kože i proizvoda od kože, u ukupnoj industrijskoj proizvodnji Republike Srpske u 2019. godini je iznosila 7,95%. Najveće učešće je imala oblast Proizvodnja kože i proizvoda od kože i to 5,74%. Učešće Industrije tekstila, kože i obuće u prerađivačkoj industriji Republike Srpske u 2019. godini je bilo 14,77%, a najveće učešće je imala Proizvodnja kože i proizvoda od kože i to 10,6% [8].

Učešće Industrije tekstila, kože i obuće u ukupnoj industrijskoj proizvodnji Republike Srpske u 2018. godini je iznosilo 6,89% [8]. Od toga je najveće učešće imala oblast Proizvodnja kože i proizvoda od kože, gdje ubjedljivo dominira proizvodnja obuće, i ono je iznosilo 5,06%. Dakle, porast proizvodnje u oblasti Proizvodnje kože i proizvoda od kože je nastavljen zahvaljujući daljem porastu u proizvodnji obuće, dok je u ostalom oblastima došlo do pada proizvodnje.

Trend kretanja u prodaji obuće, poređenjem podataka za 2012. godinu, 2015. godinu i 2018. godinu, prikazan je u Tabeli 1.

Tabela 1: Vrijednost prodaje obuće [4, 7]

Godina	Struktura, %	Vrijednost prodaje, u milionima KM (≈EUR)		
		Vlastita proizvodnja	Uslužna proizvodnja	Ukupno
2018	5,06	55,28	107,68	162,96 (≈ 83,57 EUR)
2015	2,2	51,69	55,67	107,36 (≈ 55,06 EUR)
2012	1,4	8,19	62,57	70,76 (≈ 36,290EUR)

Prema Tabeli 1 uočljiv je rast učešća oblasti proizvodnje obuće u ukupnoj industrijskoj proizvodnji Republike Srpske, sa 1,4% u 2012. godini na 2,2% u 2015. godini i dalje na 5,06 u 2018. godini, a u skladu s tim i rast vrijednosti prodaje.

3.2. Lon (*lohn*) proizvodnja

Dominantan odnos sa evropskim kupcima je proizvodnja po ugovoru, po kom je kupac ujedno i dobavljač sirovine. Ovo je tzv. lon (*lohn*) proizvodnja, gdje se, u principu, ne stvara mnogo dodatne vrijednosti. Međutim, analizom lanca vrijednosti došlo se do saznanja da nije sva lon proizvodnja ista. Uobičajna pretpostavka da lon proizvodnja ne stvara mnogo dodatne vrijednosti, pokazala se kao tačna kod jednog dijela proizvođača, najčešće kod onih manje razvijenih. Ovakve firme uglavnom proizvode i izvoze samo gornji dio obuće, tzv. gornjište, a sve ostale operacije

se obavljaju na drugom mjestu, slika 2.a). Međutim, interesantno je saznanje da lon proizvodnja gdje postoji veći stepen integracije, stvara mnogo više dodatne vrijednosti, slika 2.b).

Primjetan je trend da proizvođači obuće napreduju od jednostavnih operacija ka integrisanju više operacija do integrisane proizvodnje gotove obuće. Broj proizvedenih pari obuće i gornjih dijelova (gornjišta) obuće u Republici Srpskoj, prikazan na slici 3., pokazuje da ukupan broj pari obuće značajno raste, pri čemu je ovo povećanje posljedica rasta proizvodnje gotovih

pari obuće, dok je broj pari gornjišta svake godine značajno manji u odnosu na broj pari gotove obuće [4, 7].

Postoji i jedan mali broj preduzeća koja nastoje razvijati i proizvoditi vlastite modele cipela, ali oni predstavljaju manje od 10% proizvodnje. Ove firme, uglavnom, proizvode obuću za domaće tržište - privatnu i javnu potrošnju. Međutim, značajno je naglasiti da jedan broj preduzeća proizvodi kvalitetnu zaštitnu i specijalizovanu obuću za specijalizovane službe, vojsku i druge namjene, koja se prodaje na regionalnom i evropskom tržištu, putem tendera za javnu nabavku.

3.3. Stanje tehnologije, tehničkog razvoja i dizajna

Naši najnapredniji proizvođači obuće danas nisu daleko od svojih konkurenata u inostranstvu po pitanju tehnologije i mašina koje koriste u proizvodnji. Ostali proizvođači imaju solidnu ali staru opremu.

Slika 2: Lon proizvodnja: (a) djelimična i (b) integrisana

Slika 3: Broj proizvedenih pari obuće u Republici Srpskoj [4, 7]

Nova tehnologija i mašine obično dolaze od velikih evropskih firmi, zajedno s proizvodnjom novih serija i modela na osnovu ugovora između stranog partnera i lokalnih proizvođača. Ono što je primjetno je da većina domaćih firmi nema dovoljno kapitala za kupovinu ovakve opreme.

Pored toga, većina evropskih proizvođača ima razvijene kapacitete za tehnički razvoj i pripremu proizvodnje (transformacija od dizajnerskog crteža do potpune tehničke dokumentacije spremne za proizvodnju), dok našim firmama još uvijek nedostaju tehnički razvoj, odnosno tehnička priprema proizvodnje. Ovo bi trebao da bude prvi korak u daljem integrisanju procesa proizvodnje za vodeće firme ali su ove funkcije važne i za firme koje se fokusiraju na prodaju vlastitih modela.

Identična situacija je i sa dizajnom. Većina evropskih firmi ili ima svoj sopstveni dizajn ili angažuje specijalizovane dizajnerske kuće. Kod naših preduzeća ove funkcije uopšte nema. Teško je očekivati da domaće firme same razvijaju ovaj kapacitet. Anketirana preduzeća smatraju da nema smisla da se ova funkcija razvija kod pojedinačnih proizvođača i da jedna dizajnerska kuća može opsluživati cijeli sektor u regiji. Međutim, i u ovom slučaju firme trebaju biti spremne i imati kvalifikovane i stručne radnike koji bi na kvalitetan način mogli komunicirati sa dizajnerima i efikasno pristupiti proizvodnji proizvoda novog dizajna.

3.4. Snabdijevanje sirovinama

Ono što je evidentno po pitanju sirovine je da se gotovo 100% ulaznih materijala uvozi iz zemalja čla-

nica EU, a najvećim dijelom su porijeklom iz trećih zemalja. Hronični problem koji se javlja iz godine u godinu je nedostatak proizvodnje kože, kao osnovne sirovine. Ranije je na ovom području bilo nekoliko vrlo uspješnih pogona za proizvodnju kože, ali su oni nakon rata ugašeni. Trenutno postoji samo jedna fabrika koja, nominalno, postoji, ali ni ona nema proizvodnje. Ovo je dosta nepovoljna situacija jer je jedna od najvažnijih determinanti za konkurentnost i stvaranje dodatne vrijednosti u proizvodnji obuće upravo proizvodnja kože. Pri tome se sirove, neprerađene kože izvoze iz BiH i RS, a ono što je posebno porazno je, da se prema saznanjima proizvođača obuće, jedan dio sirovih koža baca u otpad, što dodatno ima negativan uticaj na životnu sredinu. Dakle, ovo je veliki nedostatak, čijim bi se otklanjanjem potencijali ove industrije mogli značajno pojačati.

3.5. Potrebe za kadrovima

Duži niz godina je primjetan trend rasta broja zaposlenih u oblasti proizvodnje kože i proizvoda od kože koji su uglavnom zaposleni u proizvodnji obuće, slika 4.

Kao što se vidi na Slici 4, broj zaposlenih u ovoj oblasti je snažno porastao u posljednjih nekoliko godina. Međutim, potrebno je naglasiti da školovanje kadrova nije ni približno u skladu sa potrebama za novim radnicima u proizvodnji obuće, uglavnom zbog nezainteresovanosti učenika za upis ovih zanimanja. Slična situacija je i sa visokoobrazovanim kadrovima, odnosno upisom na fakultete. Proizvođači u ovakvoj situaciji pribjegavaju prekvalifikaciji radnika sa drugim zanimanjima. Međutim, takvi radnici se zapošlja-

Slika 4. Broj zaposlenih po godinama u oblasti proizvodnje kože i proizvoda od kože u Republici Srpskoj [1, 7]

vaju, dobijaju platu za vrijeme obuke, oni koji ih obučavaju manje rade u proizvodnji itd., što preduzećima stvara dodatne troškove.

3.6. Saradnja između preduzeća

Iako postoji potreba, nema udruživanja, povezivanja i zajedničkog rada više povezanih firmi. Trenutno se saradnja odvija prema potrebi, a zavisi od individualnih inicijativa između pojedinih preduzeća. Uopšte gledano, saradnja između firmi je na niskom nivou. Proizvođači često obavljaju slične aktivnosti, ali svako za sebe, iako bi zajedničkim nastupom mogli postići bolje rezultate. Ovo se odnosi i na male firme koje proizvode svoje gotove proizvode. Čini se da bi ovakva inicijativa sada imala više uspjeha, jer je kod proizvođača obuke u međuvremenu sazrela potreba za udruživanjem, zato što vide da dalji razvoj sektora značajno zavisi od njihove sposobnosti da stvore mrežu i/ili klaster.

3.7. Institucije za podršku i razvoj

Ministarstvo privrede i preduzetništva u Vladi Republike Srpske je resorno nadležno za oblast proizvodnje kože i proizvoda od kože odnosno za razvoj politika. Zbog zapošljavanja značajnog broja radnika, a niske akumulacije kapitala, ova oblast je imala i ima i dalje podršku Vlade, uključujući subvencije po radniku u periodu 2009-2010. godine, finansijsku podršku za konkurentnost i izvoz, a od 2011. godine daje se kontinuirana podrška industriji tekstila, kože i obuke kroz primjenu Zakona o doprinosima, prema kome je manja osnovica za obračun doprinosa na platu zaposlenih u ovom sektoru i iznosi 25% od prosječne mjesečne bruto plate u RS za zaposlene koji ostvaruju platu manju od prosječne [9]. Osim privrednih komora, preduzeća u oblasti proizvodnje kože i obuke su

rijetko članovi nekih drugih poslovnih udruženja. Privredna komora RS je institucija koja je glavni partner Vladi RS po pitanju predstavljanja privatnog sektora u definisanju raznih javnih politika.

Generalno, saradnja između sektora i obrazovnih ustanova (srednjih škola ili fakulteta) je nedovoljna. Naime, Tehnološki fakultet u Banjoj Luci je tek u školskoj 2014/2015. godini upisao prve studente na studentski program Tekstilno inženjerstvo, smjer Obučarska tehnologija i dizajn, ali broj upisanih studenata, a posebno onih koji završavaju studij je veoma mali i nedovoljan. Iako proizvodnja obuke generiše stalni rast i povećanje zaposlenosti, rijetke su srednje škole koje obrazuju obučare i druge relevantne profile. Razlog je nedostatak bolje saradnje obrazovnog sistema sa privredom, loša promocije sektora obuke, nezainteresovanost mladih za ovo zanimanje i niske plate u oblasti proizvodnje obuke.

Iz dosadašnje analize postojećeg stanja i projekcije poželjnog budućeg stanja, proizilazi da su najvažniji raskoraci koje bi trebalo prevazići između ove dvije pozicije sljedeći:

- Nedostatak kvalifikovane radne snage,
- Slaba saradnja između preduzeća,
- Nedostatak tehničkog razvoja, pripreme i dizajna i
- Nedostatak domaće sirovine.

4. EKO-OZNAČAVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI I REPUBLICI SRPSKOJ

U Bosni i Hercegovini (BiH) je svijest o zaštiti životne sredine i značaju eko-označavanja na veoma niskom nivou. Sa jedne strane radi se o nedostatku osnovne ekološke kulture i nedovoljnom poznavanju sistema zaštite životne sredine i eko-označavanja, dok sa druge strane želja za ostvarenjem profita vrlo če-

sto ide na štetu životne sredine. U BiH nema dodijeljenih eko-oznaka za proizvode. U Republici Srpskoj, Zakonom o zaštiti životne sredine [10, 11] uređen je sistem eko-označavanja, upravljanja i kontrole životne sredine. Sistem dodjele eko-oznaka uspostavlja se radi podsticanja izrade, proizvodnje, marketinga i upotrebe proizvoda sa smanjenim uticajem na životnu sredinu u odnosu na ukupan period trajanja tog proizvoda, te radi bolje informisanosti potrošača o uticaju proizvoda na životnu sredinu.

4.1. Obuća i njen uticaj na životnu sredinu

Razvojem industrijske proizvodnje obuće rastao je i njen uticaj na životnu sredinu. Tradicionalna proizvodnja obuće koristi materijale koji su štetni za životnu sredinu, kao što su hrom za štavljenje kože, ljepila na hemijskoj bazi i sintetičke gume. Repromaterijal koji kupci dostavljaju djelimično posjeduje analize potrebne za dobijanje eko-oznake, ali je obavezno kontrolisan na prisustvo nedozvoljenih hemikalija. Značajan broj preduzeća ispunjava zahtjeve nalogaodavaca iz EU za primjenu ekoloških standarda pri proizvodnji obuće, te je prisutan trend pooštavanja kriterijuma i učestalih audita od strane evropskih kupaca.

Međutim, onečišćenje čvrstim i tečnim otpadom, uz onečišćenje vazduha, predstavlja osnovne kategorije uticaja na životnu sredinu svake proizvodnje, pa tako i proizvodnje obuće. Pored toga, u BiH i Republici Srpskoj, otpadni tekstil i obuća se ne razdvajaju od komunalnog otpada. Radi sprječavanja štetnog uticaja otpada na životnu sredinu, te smanjenja količine otpada, doneseni su zakoni, propisi i standardi kojima se otpad odlaze na određeni način. Tako su zakonskom regulativom u Republici Srpskoj definisane vrste otpada, kao i načini njihovog odlaganja [12].

4.2. Nastajanje otpada u tehnološkim procesima proizvodnje obuće

Imajući u vidu ogromnu godišnju proizvodnju i potrošnju obuće, očigledno je veliko opterećenje životne sredine otpadom od obuće. Identifikacija nastanka otpada i onečišćenja u tehnološkom procesu proizvodnje obuće koja slijedi rezultat je poznavanja prilika u našoj obućarskoj industriji i njenom odzivu na važeću zakonsku regulativu. Svaka tvornica obuće ima internu podjelu u tehnološkom procesu, koju je moguće svesti na osnovne proizvodne faze:

- izrada gornjišta,
- izrada donjišta i
- montaža obuće.

Izrada gornjišta počinje u krojačnici, a tehnološke operacije koje mora proći svaka vrsta obuće su: krojenje dijelova za gornjište, priprema iskrojenih dijelova za sastavljanje gornjišta i sastavljanje iskrojenih i pripremljenih dijelova u gornjište obuće. U ovom dijelu dolazi do nastanka najvećih količina čvrstog otpada i to kod krojenja kože, tekstila ili vještačke kože. Da bi se maksimalno izbjegao udio otpada kod prirodnih kože, mora se voditi računa o prirodnom obliku kože i njenim smjerovima istezanja, što je bitno kod krojenja šablonima. Na taj način koža postaje ravnopravna po udjelu otpada drugim materijalima. Klasiranje kože je važan postupak o kome zavisi udio krupnog otpada u proizvodnji obuće. Zbog oštećenja na licu i/ili strukturi koža niže klase, takvi se dijelovi često moraju odbaciti zbog neupotrebljivosti, čime se povećava udio ove vrste otpada. Utvrđivanje udjela otpada može se odrediti različitim metodama, npr. pomoću šablona za iskrojavanje dijelova obuće, metodom paralelograma i sl. Iskrojavanjem dijelova obuće iz tekstila ili sintetičkih materijala smanjuje se udio krupnog otpada, jer smjerovi istezanja i oštećenja lica ovdje nisu tako izraženi. Takođe je potrebno uzeti u obzir i metalni otpad, kao što su oštećeni ili dotrajali noževi i sl.

Nakon krojenja vrši se priprema iskrojenih dijelova gornjišta. Označavanje i ukrašavanje iskrojenih dijelova su tehnološke operacije u kojima nema nastanka otpada. U tehnološkoj operaciji stanjivanja porubnih dijelova nastaje otpad u obliku finih strugotina kože te izuzetno komada kože. Prilikom sastavljanja dijelova gornjišta šivenjem, uglavnom se ne proizvodi čvrsti otpad osim neznatne količine otpada od konca. Gornjište se, osim šivenjem, može sastavljati i lijepljenjem, zakivanjem i visokofrekventnim zavarivanjem, kao i kombinacijama navedenih tehnoloških postupaka. Ovdje se javlja ambalažni otpad, otpad samog ljepila, zagađivanje vazduha, a slično je i s otpadom i onečišćenjima u montaži obuće. Otpadna ulja iz mašina za krojenje i šivaćih mašina predstavljaju tečni otpad. Iako u beznačajnim količinama, takav otpad se mora pravilno zbrinuti.

Tehnološki proces izrade donjišta odvija se na liniji montaže, gdje se gornjište spaja s donjištem. Postoji niz tehnika spajanja, a neke od njih su lijepljeni postupak, postupak šivenja, postupak kovanja, postupak brizganja itd. Važno je spomenuti da se u svakom od njih, u nekoj fazi spajanja, upotrebljava ljepilo koje predstavlja tečni otpad, a koje ujedno sa sobom nosi i ambalažni otpad. Pogotovo se to odnosi na lijepljeni postupak, gdje se ljepilo često više puta nanosi. Prethodno hrapavljenje upusta, tehnološki je postupak u kome nastaju fine strugotine koje predstavljaju čvrsti otpad, sličan otpadu od stanjivanja porubnih dijelova.

U završnoj fazi dovršavanja obuće, tzv. finišanju kojim se čisti, polira i uljepšava obuća, razlikuje se nekoliko postupaka dovršavanja. Kod dovršavanja donjišta značajne su mehaničke operacije obrezivanja i brušenja, pri čemu nastaju fine strugotine kao čvrsti otpad. Nakon toga slijedi bojenje i apretiranje obuće koje se završava poliranjem. Tu se javlja i ambalažni otpad od bojila i sredstava za završnu obradu. Važno je spomenuti i neznatno onečišćenje vazduha usljed upotrebe ljepila i završnih apretura. Budući da se navedeni postupci u odjelu montaže izvode na mašinama, javlja se i otpadno ulje.

Nastanak otpada pri proizvodnji obuće, kod nas je propisan standardom BAS EN 12940:2011 Otpad iz industrije obuće – Klasifikacija i upravljanje otpadom [13]. To je tehnički standard i nije obavezujući kao zakonska regulativa, ali pridonosi boljem i potpunijem otkrivanju različitih vrsta otpada tokom tehnoloških operacija proizvodnje obuće.

Osnovne odredbe standarda BAS EN 12940:2011 potrebno je poznavati iz više razloga:

- Standard detaljno usmjerava prema otkrivanju nastalog otpada kroz procesni pristup,
- Propisuje zahtjeve klasifikacije i upravljanja otpadom kroz procesne korake,
- Klasifikuje otpad koji nastaje pri proizvodnji obuće i
- Upućuje na mogućnosti obrade i korišćenja otpada.

Načini izračunavanja količine otpada za svaku vrstu otpada posebno su definisani ovim standardom. Period određivanja odnosno ispitivanja količine otpada je do 12 mjeseci. Izražavanje količinskih udjela pojedine vrste otpada (čak i tečnog) je u kg/1000 pari obuće.

4.3. Rezultati analize propisa iz oblasti ekološkog označavanja u Republici Srpskoj

Odlukom Evropske komisije [14] utvrđeni su ekološki kriterijumi za dodjelu eko-oznake za obuću. Činjenice do kojih se došlo tokom provedenih istraživanja potvrđuju da propisani kriterijumi za EU eko-oznak u Republici Srpskoj i prema procjeni ne bi zahtijevali velika ulaganja. Značajan broj preduzeća radi za EU kupce i primjenjuje standarde koji odgovaraju seriji standarda ISO 14000, ali standard ISO 14 000 nije uveden ni u jednom preduzeću. Preduzeća koja rade uslužne poslove (lon) su navela da rade prema internim standardima kompanija za koje proizvode obuću (*Adidas, Nike, Crocs, Decathlon* i dr.), a kontrolori i

eksperti navedenih kompanija redovno prate proces proizvodnje. S obzirom da se propisani kriterijumi velikim dijelom provode u praksi, potrebno je uz podršku nadležnih institucija provesti procedure za zvanično uvođenje istih.

Donošenjem EU kriterijuma za dodjelu eko-oznake, mnoge zemlje su iste ili slične kriterijume propisale za dodjelu nacionalnih eko-oznaka. Eko-oznaka se može dodijeliti proizvodima dostupnim u Republici Srpskoj, koji su u skladu sa osnovnim uslovima za zaštitu životne sredine i kriterijumom eko-oznaka uspostavljenog prema grupi proizvoda. Da bi bila uvrštena za ovu vrstu označavanja, grupa proizvoda mora ispunjavati sljedeće uslove [10]:

- da je zastupljena u znatnoj mjeri u prodaji i prometu na tržištu,
- da uključuje, u toku jedne faze ili više faza ukupnog životnog ciklusa proizvoda, važan uticaj na životnu sredinu na globalnom ili regionalnom planu,
- da predstavlja značajnu mogućnost uticaja na životnu sredinu u smislu poboljšanja životne sredine putem izbora potrošača i daje podsticaj proizvođačima, ili onima koji pružaju usluge, da utvrde konkurentne prednosti nudeći proizvode koji odgovaraju sistemu eko-oznaka i
- da se znatan dio prodajne količine proizvoda te grupe nalazi u prodaji za krajnju potrošnju i upotrebu.

Eko-oznake se ne mogu stavljati na supstance ili preparate koji su označeni kao veoma toksični i opasni po životnu sredinu ili koji su kancerogeni, toksični za reprodukciju ili su mutageni, niti na proizvode koji se izrađuju u procesima za koje postoji vjerovatnoća da su izrazito opasni po ljudsko zdravlje ili životnu sredinu ili da njihova uobičajena primjena može biti opasna za potrošača.

Izbor grupa proizvoda i ekološki kriterijumi tih grupa utvrđuju se nakon konsultacija sa predstavnicima interesnih grupa iz oblasti industrije, trgovine, potrošačkih organizacija i organizacija za pitanje zaštite životne sredine. Eko-oznaka dodjeljuje se na period od tri godine.

Na osnovu Zakona o zaštiti životne sredine [10], donesen je Pravilnik o eko-oznakama i o načinu upravljanja eko-oznakama [15] kojim je propisan sistem eko-označavanja i postupak dodjele eko-oznaka, organi nadležni za upravljanje sistemom eko-oznaka, od izbora grupa proizvoda i njihovog ekološkog kriterijuma do dodjele eko-oznake i zaključivanja ugovora

Tabela 2: Prijedlog Zahtjeva za dobijanje eko-oznake

I PODACI O PODNOSIOCU ZAHTJEVA					
Naziv:					
Adresa:					
Kontakt osoba i funkcija:					
Telefon/Faks:					
E- mail i internet adresa:					
Da li je oblik organizovanja podnosioca zahtjeva:	☐ proizvođač ☐ distributer ☐ uvoznik ☐ _____				
II PODACI O PROIZVODU					
Pun naziv proizvoda:					
Naziv proizvođača:					
Da li se proizvod proizvodi i u nekoj drugoj zemlji i kojoj:					
Da li proizvod ima eko-znak neke druge zemlje i koje:					
Zahtjev se podnosi:	<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div> ☐ prvi put ☐ nakon odbijanja prethodno podnete prijave ☐ nakon oduzimanja prava korišćenja eko-znaka </div> <div> ☐ radi produženja prava na eko-znak ☐ zbog promena nastalih na proizvodu </div> </div>				
Da li proizvod sadrži opasne materije koje su klasifikovane kao otrovne, vrlo otrovne, opasne za životnu sredinu, karcinogene, otrovne po reprodukciju ili mutagene?	D A		N E		
Da li su opasne materije u granicama dozvoljenih vrijednosti? (obavezno priložiti dokaz)	D A		N E		
Da li proizvod ispunjava neke od sljedećih kriterijuma za dodjelu prava korišćenja eko-oznake? (Za svaku zaokruženu stavku, obavezno priložiti i dokaz)					
1. smanjenje potrošnje resursa 2. korišćenje sekundarnih sirovina 3. korišćenje recikliranih ili delimično recikliranih materijala 4. smanjenje potrošnje energije 5. smanjenje emisije buke i vibracija 6. smanjenje emisija štetnih materija u životnu sredinu 7. smanjenje emisija zračenja u životnu sredinu 8. smanjenje stvaranja otpada 9. mogućnost lakšeg razlaganja, razgrađivanja ili rastavljanja proizvoda nakon upotrebe 10. mogućnost reciklaže proizvoda 11. mogućnost ponovne upotrebe proizvoda 12. manji negativan uticaj proizvoda na životnu sredinu, od već postojećih na tržištu					
U kojim količinama se proizvod proizvodi, na godišnjem nivou?					
Koja je prodajna cijena po kojoj podnosilac prijave prodaje proizvod?					
Podnosilac prijave traži smanjenje godišnje takse na osnovu: (za stavke pod 2. i 3., obavezno priložiti i dokaz)					
1. prava malih i srednjih preduzeća					
2. posjedovanja sertifikata ISO 14001					
3. toga što se proizvod sastoji od komponenata koje poseduju eko-znak					

Potpis i pečat podnosioca zahtjeva:

koji se odnosi na uslove za upotrebu oznake, na način koji omogućava dobrovoljno učešće pravnih i fizičkih lica čiji proizvodi i usluge zadovoljavaju zahtjeve ovog sistema. Eko-oznaka je amblem koji se dodjeljuje na osnovu utvrđenih kriterijuma, uz učešće stručnjaka i javnosti prema utvrđenom postupku, a odnosi se na kvalitet sa stanovišta zaštite životne sredine tokom ukupnog životnog ciklusa i označava onaj proizvod koji u odnosu na srodne ili iste proizvode ima smanjen negativan uticaj na životnu sredinu [15]. Eko oznaka se može dodijeliti proizvodima i uslugama široke potrošnje, osim prehrambenim proizvodima, pićima i farmaceutskim proizvodima, u skladu s proizvodima definisanim eko-označavanjem u Evropskoj uniji. U skorije vrijeme očekuje se, raspisivanje konkursa u cilju odabira odgovarajućeg grafičkog rješenja eko-oznake. U tu svrhu formirat će se Komisija za pripremu konkursa i odabir grafičkog rješenja eko-oznake. Ministar nadležan za poslove zaštite životne sredine imenuje Komisiju za pripremu konkursa i izbor grafičkog prikaza eko-oznake i raspisuje konkurs radi izbora odgovarajućeg grafičkog prikaza eko-oznake. Ekološki proizvodi moraju biti označeni eko-oznakom prije stavljanja u promet, a označavanje ekoloških proizvoda eko-oznakom obavlja proizvođač u ekološkoj proizvodnji. Eko-oznakom se garantuje da je proizvod bio stručno nadziran i da je potvrđen na propisan način. Postupak za dobijanje eko-oznake pokreće se podnošenjem pismenog zahtjeva za dodjelu eko-oznake koji proizvođač podnosi ministarstvu nadležnom za poslove zaštite životne sredine.

U cilju poboljšanja i pojednostavljenja pozitivnih zakonskih akata koji su vezani za ekološko označavanje u Republici Srpskoj, urađen je prijedlog izgleda Zahtjeva za dobijanje eko-oznake u obliku tabele 2. Naime, zahtjevi iz Pravilnika su preneseni u tabelu i prošireni sa pitanjima koja treba da pomognu snalaženje zainteresovanim za eko-oznaku, a nadležnim, odnosno Komisiji da olakša obradu zahtjeva.

Prijedlog za dodjelu eko-oznake utvrđuje Komisija za dodjelu eko-oznake na osnovu zahtjeva proizvođača i prema potrebi stručnog mišljenja stručne institucije za relevantnu oblast. Stručno mišljenje da li proizvod zadovoljava uslove za dodjelu eko-oznake izrađuje se na osnovu analize uticaja proizvoda na životnu sredinu u cjelokupnom životnom ciklusu proizvoda.

Nakon donošenja odluke o dodjeli eko-oznake, ministarstvo zaključuje ugovor sa proizvođačem, kojim se utvrđuju uslovi korišćenja eko-oznake i povlačenje ovlaštenja za korišćenje eko-oznake. Proizvodi kojima se dodjeljuje eko-oznaka razvrstani su u grupe proizvoda. Za svaku grupu proizvoda primjenjuju se

posebni kriterijumi koji vrijede u Evropskoj uniji i koje je potrebno ispuniti da bi neki proizvod mogao dobiti eko-oznak. Prijedlog za utvrđivanje nove grupe proizvoda mogu podnijeti proizvođači, potrošači, udruženja za zaštitu okoline i ostali zainteresovani.

Zemlje u regionu su intenzivirale realizaciju aktivnosti vezanih za eko-označavanje, dok BiH tek pravi prve korake u tom pravcu. Bitno je naglasiti da će svaka država, kao i zajednice država kao što je EU, imati dobar nivo realizacije eko-etiketiranja samo i isključivo onda, kada je ekološka svijest na zavidnom nivou, ukoliko je krajnji kupac, odnosno tržište svjesno važnosti ekološki prihvatljivog proizvoda ili usluge.

Ostaje dilema, da li je moguće, i za koje se to proizvode može i treba direktno tražiti, a samim time i dodjeljivati eko-oznaka Evropske Unije (evropski cvijet), a za koje djelatnosti i kojeg nivoa kvaliteta proizvoda odnosno usluge iz iste kategorije treba potraživati nacionalnu eko-oznak i da li je ista mjerodavna u evropskim tržišnim okvirima.

Industrijska postrojenja u BiH, kao i ostalih zemalja s ekonomijama u tranziciji, suočavaju se sa mnogobrojnim izazovima i promjenama na putu ka tržišnoj ekonomiji. Industrija u BiH doživljava rast proizvodnje, nakon duže stagnacije u post-ratnom periodu, doprinoseći ekonomskom oporavku zemlje. Međutim, struktura i dinamika ovog ekonomskog rasta je samo manjim dijelom bazirana na principima održivog razvoja.

U proteklom periodu, uz podršku EU, osigurano je jačanje kapaciteta entitetskih ministarstava za zaštitu okoline kako bi kreirali propise o zaštiti životne sredine i uveli ekonomsku analizu upravljanja zaštitom životne sredine. U BiH se počelo sa usvajanjem seta zakona o zaštiti životne sredine. Doneseni su pravilnici, uredbe i uputstva prema kojima se utvrđuje način na koji su pogoni i postrojenja obavezni da ispune sve zahtjeve u pogledu sticanja ekološke dozvole. Zagađivač životne sredine plaća naknadu za zagađenje životne sredine u skladu sa propisom koji reguliše finansiranje zaštite životne sredine, kada svojim aktivnostima prouzrokuje ili može prouzrokovati opterećenje životne sredine, odnosno ako proizvodi, koristi ili stavlja u promet sirovinu, poluproizvod ili proizvod koji sadrži materije štetne po životnu sredinu [10].

5. ZAKLJUČAK

Istraživanja obuhvaćena ovim radom imala su za cilj identifikaciju stanja i problema u industriji obuće u Republici Srpskoj ali i da eko-označavanje približi preduzećima i omogući im da unaprijede kvalitet svojih

proizvoda i smanje negativan uticaj na životnu sredinu.

Na osnovu teorijskih razmatranja, zakonske regulative i provedenih istraživanja može se zaključiti da industrija obuće u RS ima trend rasta obima proizvodnje, broja zaposlenih i ukupnih prihoda i dobiti što istovremeno povećava i njen uticaj na životnu sredinu. Na osnovu detaljne analize identifikovani su prioritetni pokazatelji za održivi razvoj obućarske industrije, a to su: kvalifikovana radna snaga, izvoz obuće, stanje tehnologije, tehničkog razvoja i dizajna, snabdijevanje sirovinama, saradnja između preduzeća (formiranje klastera) i institucionalna podrška.

Eko-oznaka približava obuću kupcu u smislu da postaje svjestan prednosti obuće pri čijoj proizvodnji je povećana energetska efikasnost, smanjen otpad, smanjena upotreba hemijskih sredstava, korišćene reciklirane sirovine, kao i da postoji mogućnost reciklaže kupljene obuće.

U cilju poboljšanja i pojednostavljenja procedure za dobijanje eko-oznake urađen je prijedlog izgleda Zahtjeva za dobijanje eko-oznake.

LITERATURA

- [1] Plate, zaposlenost i nezaposlenost. Republički zavod za statistiku Republike Srpske. Banja Luka, 2020.
- [2] APIF- Banja Luka. Finansijski izvještaji za 2019. godinu
- [3] Spoljna trgovina. Republički zavod za statistiku Republike Srpske. Banja Luka, 2020.
- [4] Industrijski proizvodi - PRODCOM rezultati. Statistički bilten. Republički zavod za statistiku Republike Srpske. Banja Luka, 2019.
- [5] World footwear (2015). *Yearbook*.
- [6] Janjić, S., Stojanović-Trivić, V. (2020). Eko-označavanje i stanje na tržištu obuće. *Tekstilna industrija*, 68(1), 46-56.
- [7] Stojanović-Trivić, V. (2016). *Uticaj eko-oznake obuće na konkurentne prednosti industrije obuće u Republici Srpskoj* (Magistarski rad). Univerzitet u Banjoj Luci, Tehnološki fakultet, Banja Luka.
- [8] Indeksi industrijske proizvodnje. Republički zavod za statistiku Republike Srpske. 2020.
- [9] Zakon o doprinosima. „Službeni glasnik Republike Srpske“, 114/17
- [10] Zakon o zaštiti životne sredine. „Službeni glasnik Republike Srpske“, 71/12.
- [11] Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti životne sredine. „Službeni glasnik Republike Srpske“, 79/15.
- [12] Zakona o upravljanju otpadom. „Službeni glasnik Republike Srpske“, 111/13.
- [13] BAS EN 12940:2011 Otpad iz industrije obuće – Klasifikacija i upravljanje otpadom.
- [14] Commission Decision 2009/563/EC of 9 July 2009 on establishing the ecological criteria for the award of the Community eco-label for footwear (notified under document number C(2009) 5612), *Official Journal*, L 196, 2009, 0027-0035.
- [15] Pravilnik o eko-oznakama i načinu upravljanja eko-oznakama 2013. „Službeni glasnik Republike Srpske“, 108/13.

Rad primljen: 01.05.2020.

Rad prihvaćen: 31.05.2020.